

שיתעסקו בתורה ויראו נפלאות בתורה. כי כל מה שהם עשו לבניינו של עולם דרוש לעולם המתוקן במלכות ש-די; וכל מה שגילו בטבע – מתוך הנחה שאין מנהיג לבירה – רק יביא את האדם לראות מה רבו מעשי ה'. וכל הדרכים החדשות שסללו בחקר המקרא – תוך מגמה להוכיח שאין תורה לישראל – רק יסייעו לישראל להבין את אמיתה של תורה; והעובדה שחיפשו את הדרכים האלה רק מתוך שנאת ישראל, איננה שוללת את צדקת דבריהם, אלא היפוכו של דבר, היא היסוד הנאמן שצדקת דבריהם תלויה בו; שאלמלא היו יכולים להשלות את עצמם שיש בחקירותיהם כדי לפרנס את שנאת ישראל, לא היו יכולים להגיע לכל ההישגים שבידיהם. משום כך רק אחרי שהשלימו את כל מעשיהם, תתברר תכלית תגליתם: לא לעצמם סללו את הדרכים האלה, אלא הם סללו מסילה חדשה לעם ה', כדי שיגיעו בה אל סודות התורה' (פרקי מועדות לר"מ ברויאר ה"ו. עמ' 609. וציין שם ל'אור חדש' למהר"ל מפראג ריש מגילת אסתר).

'מלחמות – אני עשיתי' – 'בעל מלחמות' – כל המריבות והסכסוכים בין האומות נעשים רק על ידי הקב"ה, כדאיתא במסכת עבודה-זרה 'מלחמות אני עשיתי'. אין לבני אדם בחירה בעצם עשיית המלחמה. ליחידים יש רק בחירה אם תעשה המלחמה על ידם או על ידי אחרים' (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 70 וע"ש בח"א עמ' 165).

פרפראות

'רב ושמואל – חד תני אידיהן וחד תני עידיהן' – בירושלמי (ברכות ת,ו): 'רב אמר עידיהן ושמואל אמר אידיהן'. ומצאנו עוד בדומה: רב אמר 'אותו', ושמואל אמר 'עותו'... רב אמר: 'מאברין' ושמואל אמר 'מעברין' (עירובין נג.). וכיו"ב: 'אבעיא להו: כדי גמיאה או כדי גמיעה... גראינין או גרעינין, אוממות או עוממות, מאמציין או מעצמיין' (שבת עז). וכן דרשו (פסחים לו). 'עוני – אונ'י. ואמרו (בברכות לב). 'אל – על' שכן דבי רב"י קורין לאלפיין עיניין ולעיניין אלפיין'. וכן מצינו (להלן יא): 'עטלווא' – כמו אטליי; 'בעומד' – באומד (תמיד כט); 'אימרא' – עמרא (עתוס' להלן לד. ד"ה שאין); ולהלן עא. 'עול תחתי לעוצר' ופרש"י בל"א: לשון אוצר; וכתב בספר הערוך (ער ג) 'הרבה בלשון ארמי מחליפין א' בע'. וע"ע במצוין ביוסף דעת יומא עו.

דף ג

'מנין שאפילו נכרי ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? תלמוד לומר אשר יעשה אתם האדם וחי בהם... – 'ככהן גדול' לאו דוקא, שהרי הכהן מצווה ועושה וזה אינו מצווה ועושה, אלא גוזמא היא ולחשיבותא בעלמא נקט (תוס' הרי"ד מהדר"ת). ואין מדובר אלא לענין כבוד בעלמא, אבל לענין המצוה להחיותו ולהצילו – ודאי ישראל עם הארץ קודם לגוי העוסק בתורה (ע' אגרות משה או"ח ח"ב לג,א).

לכאורה מקרא זה מדבר על קיום המצוות ולא דוקא על לימוד תורה. ולפי זה משמע שיש לנכרי שכר

על קיום מצוות כאינו מצווה ועושה. אולם פשטות הדברים נראה שלא אמרו כן אלא ב'עוסק בתורה' – היינו, בלימודה. ואכן הנצי"ב (בפירושו לש"ס בב"ק לה, ובהעמק דבר) פרש כוונת הכתוב על לימוד התורה, ופרש אשר יעשה אתם – המתעמק ומפרש דיוקי המקראות, זה קורוהו מעשה. וכן כתב להדיא בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א ג. ושנה בח"ב ז. וכתב שאע"פ שבמאירי וברדב"ז אין נראה כן – כנראה נפלה בהם טעות סופר, ואין לסמוך על כתבי יד שנמצאו), שלא אמרו כאן אלא בלימוד תורה, אבל בשאר מצוות אינו מקבל שכר אף לא כמצווה ועושה, ואינו דומה לקטן המקיים מצוות, לפי שאינו מקבלת התורה כלל. וכן משמע מדברי האבני-נזר (חו"מ פז ד"ה דהנה).

ואולם בספר אבי עזרי (קמא, ת"ת א, יג) נקט (עפ"י דברי הרמב"ם מלכים י, י וע"ש בפירושו הרדב"ז) שאין חילוק בין תלמוד תורה לשאר מצוות שהעכו"ם מקיים, שיש בזה שכר כאינו מצווה ועושה.

וע' בבראשית רבה (מו, י) – מעשה בגויים שמלו עצמם וקבלו שכר על כך. ואפילו נדחה ונאמר שהיו מבני קטורה, הלא נחלקו הראשונים אם בני קטורה לדורות חייבים במילה. וא"כ מוכח לכאורה שאף בשאר מצוות מקבלים שכר כמי שאינו מצווה ועושה.

וכן משמע שהיא מעלה אצל בני נח, ממעשה דקטיעא בר שלום – להלן י: [ובגליוני הש"ס שם עמד על כך, הלא כיון שלא נתגייר כיצד הותר לו למול ולחבול בעצמו. אך לפי האמור שפיר י"ל שיכול להכליל עצמו במצוה ומקבל שכר]. שו"ר שמפורש הדבר בתשובת הרמב"ם (קמח) אודות מילת גוי, שמקבל שכר על כך אם עושה כן מפני מצות השי"ת. [וצ"ע במה שכתב באג"מ יו"ד ח"ב ז].

ונראה שבמצוות שכליות הכל מודים שיש לו שכר, וכמפורש בגמרא (להלן כד. וקדושין לא). לענין כבוד אב ואם בגוי. וכן לענין נדרים והקדשות (כדברי הרמב"ם בפירושו המשנה תרומות ג, ט) וכד'. ואפשר אף בכאלו שאין השכל מחייבם שבוה י"ל שהגוי מצווה בהם כמו שכתבו כמה ראשונים (ע' במצוין ביוסף דעת סנהדרין נו), אלא אף כל המצוות שיש להם טעם אנושי שכלי, הגוי מקבל על כך שכר, וי"ל שמצוות מילה בכלל זה, שיש לה טעמים נגלים השייכים בכל, כמוש"כ הראשונים.

'מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר, אם ישראל מקבלין את תורתו מוטב ואם לאו – אני אחזיר אתכם לתוהו ובוהו' – לא אמר: אחזיר את העולם למצב בו טרם נברא – אין ואפס, אלא 'לתוהו ובוהו'. והלא בשלב של 'תוהו ובוהו' כבר ישנה מציאות קיימת אלא שאינה מוגדרת ומבוררת. והענין הוא, כי התורה באה לברר ולהבדיל ולגלות הטוב מן הרע, כשר מפסול, טהור מטמא וכו'. ולכך, אם ישראל לא יקבלוה, הרי שהעולם אינו בא על בירורו, וחוזר ל'תוהו ובוהו' (עפ"י שם שמואל ראש השנה. ובוהו מוסבר הלשון 'אלפים של תוהו, אלפים של תורה').

על קושית התוס' (בד"ה יום הששי) – ע' בספר פרי צדיק חג השבועות ז.

'בא נבוכדנצר ויעיד בחנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם...' – אף על פי שהיו יחידים בדבר זה, והרבה מישראל הלא השתחוו לצלם ועבדו עבודת כוכבים ועברו על התורה, אמנם כיון שהיו בהם צדיקים שקיימו את התורה – עדות היא לישראל, לאפוקי גויים שאין בהם צדיקים כלל שקיימוה, שאילו היו – לא היה מתירן להם, כשם שלא התיר לישראל כשעברו על המצוות (תוס' הרי"ד).

ז'כל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא שנאמר ננתקה את מוסרותימו... והאמר רבא: מצטער פטור מן הסוכה? נהי דפטור, בעוטי מי מבעטי?!' – איש ישראל, כיון שלבו דבוק בהש"י וכוונתו לשם שמים, אף אם הש"י ידחה אותו מטובה כלשהי – בזה גופא ייקרא עובד ה', במה שמרחיק עצמו על פי רצון ה', ובכך הוא זוכה לטובה גדולה. וכגון בעל מום מזרע אהרן, זוכה לטובה במה שמרחיק עצמו

מן העבודה (ע' זוהר בראשית קפא.). אך מי שאין שורשו וגזעו מישראל – באם ירוחק מטובה, לא יוכל לעצור ברוחו ויבעט.

ומפני ענין זה תהיה הבחינה במצות סוכה דוקא; כי ענינה 'צא מדירת קבע ושב בדירת עראי' – שלא יהא אדם נקבע וטבוע בשום דבר אלא יימשך אחר רצון הש"י לגמרי, ולא יתרעם באם הקב"ה ימנעהו מלעשות מצוותיו, שמאחר שזה רצון הש"י, יקיים גם עתה מצותו בכך שפורש את עצמו. ולעומת זאת המבעט מוכיח שגם כאשר רצה לקיים מצות ה', גם אז לא היתה כוונתו לשם שמים (עפ"י מי השילוח סוף אמור. וכ"ה בתפארת יוסף (עמ' לח): 'שזה החילוק הוא שאצל ישראל הוא 'צא מדירת קבע ושב בדירת עראי', והיינו שאין לו שום קביעות ואינו נוגע בשום דבר, ורק נתמשך אחר רצונו ית' כחוט השערה ולזה שרואה שרצונו של השי"ת הוא ללכת לסוכה, אזי הוא מקיים רצונו ית' בכך, וכשרואה שמצטער, שהשי"ת מתנהג בהנהגה למעלה מתפיסתו, אזי תיכף נתמשך אחר רצונו ית' ואין לו שום תרעומת. שאני אצל האומות שזאת אינם יכולים לסלק את נגיעתם, ורק יש להם נגיעה בכל דבר...').

עוד בענין הנסיון במצות סוכה דוקא – ע' 'אמרי פינחס' (מקוריץ) לקוטי הש"ס; לקוטי מאמרים לר"צ הכהן עמ' 200; קומץ המנחה יח; רסיסי לילה עמ' 142 170.

– בשעת האונס ניכרת פנימיותו של העובד; אם עבודתו מתוך אהבה – הרי הוא מצטער על האונס, ואם מיראה – הרי הוא שמח להיפטר מהעול המכביד עליו, וממהר לינתק ממנו. הביעות בסוכה של אומות העולם מורה כי רצונם לקיים מצוות אינו נובע מטוהר הנפש, והרי הוא אצלם כמוסרות וכדבר שכובל אותם ומגבילים. וזהו המבחן לקבלת השכר לעולם הבא, כי בעוה"ב זוכה רק מי שמקיים מצוות לשמה – בכוונה טהורה, מתוך פנימיות (עפ"י מכתב מאליהו ח"ג עמ' 18. וע"ע עלי שור ח"א עמ' שכו).

(ע"ב) 'כיוצא בו לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה...' – בימי דוד לא קבלו, כי חששו שמא מחמת פחד מלחמותיו הוא בא להתגייר. ובימי שלמה – שמא בא בשביל הגדולה והכבוד והשררה שהיו אז בישראל (עפ"י רמב"ם איסורי ביאה יג, טו; מאירי. וע' בהמשך דברי הרמב"ם על מעמדו ודינם של הגרים הללו).

'שלש הראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כולו... שלישיות יושב וזן את כל העולם כולו... רביעיות יושב ומשחק עם לוי' – פרש מהר"ל מפראג (בחדושי אגדות) שכוונת המאמר לארבעה שלבים ומדרגות שיש במהות החיבור שבין הקב"ה והברואים, להוציא מדעה נפסדה של הפילוסופים אשר אמרו עזב ה' את הארץ ואינו מחובר אליה עוד. השלב הראשון במהות החיבור הוא 'עסק התורה' – כלומר, ידיעת הנבראים וכל סדריהם ומאורעותיהם, שזו ענינה של התורה – אשר בה ברא הקב"ה את עולמו, והיא הכוללת את כל הנבראים וכל סדריהם ועניניהם.

מדרגת 'דן את העולם' היא תוספת חיבור אל הנמצאים, לא ידיעה גרידא אלא כמלך הדן את עמו. השלב השלישי הוא הפְּנִיָה אל הנמצאים לפרנסם.

המדרגה הרביעית נרמזת במה שאמרו 'משחק עם לוי' – ענינה איחוד הרצון עם הנמצאים, שלזה מרמז ה'שחוק' – קירוב ואיחוד הרצון, כי אין חיבור כמו השחוק.

ויש לבאר; ה'שחוק' מצד עצמו אינו דבר גנאי, אלא מהותו חיבור הרצון, אלא שאצל האדם החיבור הוא בדברי הבאי וריק, אבל רז"ל בחכמתם נוקטים את מהות הענין ולא את לבושי החיצוניים, והרי

עצם השחוק אינו אלא חיבור והתאחדות הרצון. 'זהבן הדברים האלו, וכאשר תבין אותם אז ימלא פיך שחוק ושמחה'. ורמזו ב'לויתן' על בריה שאינה גשמית, וסודה הוא הרצון הגמור ללא דין כלל. וגם שמחה מורה על התקשרות – לשון לוויה וחיבור. עד כאן תורה דברי המהר"ל בקיצור. (ומהרש"א פרש 'משחק' בדרך אחרת. וע"ע מחשבות חרוץ מט, ב; צדקת הצדיק רס; בן יהוידע).

'שלישיות, יושב וזן את כל העולם כולו מקרני ראמים עד ביצי כנים' – הרמב"ם (במורה הנבוכים ג, יז) פירש הענין על השגחת המין הכללי של בעלי החיים, שישתמר ולא ייכחד, אבל השגחה על כל פרט ופרט אינה קיימת בבעלי חיים כי אם במין האדם (וכן כתבו כמה קדמונים, בספר החינוך; רמב"ן סו"פ בא ועוד). אכן ידוע בשם הבעש"ט ועוד גדולי החסידות שלימדו על קיומה של השגחה פרטית על כל נברא ונברא באשר הוא, קטן וגדול, בעל חיים צומח או דומם (ע"ע בית יעקב וישלח ג. וע' בתוס' להלן טז סע"ב) עפ"י הירושלמי שביעית, שאפילו ציפור קטנה אינה ניצודת בלא גזרת שמים).

'דכתיב אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני... – דרש כלפי הקב"ה, שלא כפשוטו (עתוס') – לפי שכל המזמור מדבר בלשון רבים, שם ישבנו גם בכינו... איך נשיר... חוץ מזה שמדבר ביחיד (מהרש"א).

'ברביעיות מאי עביד? יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה שנאמר את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים... – רש"י פירש שמתו כשהם קטנים [זהו גמולי מחלב...]. ואולם בזהר (ח"ב קסט:) מבואר שמדובר בתשב"ר החיים בעולם הזה, שהשי"ת מלמדם, פירוש נותן להם כח לסבול ולעסוק בתורה, ואלמלא סיועו אינם יכולים ללמוד [ומביא מהכתוב גמולי מחלב... – שמיד כשנגמל מחלבו ומתחיל לדבר, אביו מלמדו תורה צוה...], ועל זה נאמר וכל בניך למודי ה'. ואמרו עוד בזהר שם שמטעם זה ניתנה נבואה לתינוקות (ב"ב יב. עפ"י פרי צדיק ראה י. ע"ש).

'בשמונה עשר אלף עולמות' – בענין מספר זה של עולמות, ע' בדרשות ר"י אבן שועיב בראשית עמ' ח; חודשי אגדות למהר"ל; מי השילוח ח"ב ספר שופטים; שיחת מלאכי השרת עמ' 37. מובא בספרי מנהגי אשכנז (המנהגים לר"א טירנא; הגהת מהרא"ק במנהגי מהרי"ל הל' ימים נוראים ה) שלכך נוהגים לומר סליחות לפנות בוקר, לפי שבשלוש שעות אחרונות שט הקב"ה בעולם הזה. 'כרוב קל' בגימטריא שווה ל'משיח'. והוא 'רוכב על כרוב קל' – שהמשיח מרכבה לשכינה (עפ"י בן יהוידע).

'כל העוסק בתורה בלילה – הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום' – רש"י פרש: נותן חינו בעיני הבריות. – לפי שדרך המנוד עיניו משינה בלילה, פניו זועפות ביום, אמר שהעוסק בתורה בלילה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד המאיר לו פנים.

ובמאירי: '... חוט של חסד ביום – בשעה שהבריות שואלות אותו ומשיב כהוגן'. ויש לפרש עוד: שמוצא חן וחסד בעיני ה', ותפילתו מתקבלת ביותר, וכהמשך אותו פסוק שהביא: ... תפלה לא-ל חיי. [וכמו שאמרו (תמיד פ"ד): כל העוסק בתורה בלילה – שכינה כנגדו שנאמר קומי רני בלילה לראש אשמורות, שפכי כמים לבך נכח פני א'. וסוף המקרא: שאי אליו כפיך, וכדכתיב (בתהלים פד): יום צעקתי בלילה (שלפניו) נגדך – תבא לפניך תפלתי] (עפ"י חדושי הנצי"ב. וע' לקוטי מוהר"ן א). ע"ע במובא בסנהדרין מד: על בחינת שירה שבתורה, המיוחדת לעסק התורה בלילה. וע"ע בקונטרס קדושת השבת ז, עמ' 41; חדושי מהר"י שפירא כאן; נפש חיה (מרגליות) או"ח רלח, א.

'אף בני אדם כיון שפורשין מדברי תורה ומן המצות – מיד מתים' – אין הכוונה לפרידת הנפש מן הגוף אלא על ירידת הנפש בשפל המדרגות, שגם זה בכלל 'מיתה' כמו שאמר רבינו האריז"ל על מאמר 'רשעים בחייהם קרויים מתים', וירידת נפשם לגיהנם בעודם חיים בעולם הזה (בן יהוידע).

'...אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה ומקדיר; רשעים נידונין בה וצדיקים מתרפאין בה...' – יש מי שפירש ענין הקדרת החמה, בבוא יום ה' הגדול והנורא או ייגלה כבוד ה' ואורו יזרח עד שלא יהא לאדם קיום והויה בעולם, כי מי יוכל להכיל אור זה. ועל כן הרשעים שמתפשטים בטובות העולם הזה עד שנדמה בעיניהם כאילו הם בעלי הטובה ולא ה' פעל כל זאת – יילהטו באור זה ולא תהיה להם שארית בארץ (כמו שנאמר 'האילילים כליל יחלוף'), אבל הצדיקים שמצמצמים עצמם בעולם הזה שלא להתפשט בטובה, אך מכירים שמאת ה' כל הטובות, ממילא יהיה להם מקום גם באותה שעה של גילוי כבודו (עפ"י בית יעקב מקץ כו [ולא זו בלבד שיתקיימו, אלא "מתרפאין בה" – כי הוא חייהם וממנו כל חיותם]).

בסגנון דומה יש בספר מאור עינים לרה"ק משרנוביל (שמות עה"פ ותפתח ותראהו), והוסיף: 'גם אפילו בזמן הזה כל אחד יכול לבא לבחינה זו, אם זוכה ע"י מעשיו ושכלו לצאת מבחי' לבושיין, נקרא אצלו 'לעתיד לבא'... וזכה לראות הבהירות באור הגנוז'.

ע"ע במש"כ ביוסף דעת ב"מ פג.

'ככתבם וכלשונם'

'גדול המצווה ועושה יותר משאינו מצווה ועושה' – זה כלל גדול בתורה. בניגוד לדעה המקובלת, יש ערך למעשה האדם רק אם יש בו משום עשיית רצון ה'. מה שאדם עושה על פי שיקול דעתו וכו', יש לו רק חשיבות משנית ומסופקת (פירוש התורה לרש"י הירש. בראשית ו,טז). ראה עוד: עלי שור ח"א עמ' רד ואילך.

'מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה...' –

'... ובמצוה זו יהיה בירור הגוים לעתיד, וכמו שאמרו בריש ע"ז דהקב"ה מקדיר חמה עד שלא יספיק סיכוך מועט זה. ואין זה בא בטרוניא, דגם אצל ישראל פעמים הוא כך – היינו דגם אצל בני ישראל, לא בכל פעם שבוטחים בהש"י וסוככים בו, עולה בידם להיות מגין בעדם. וחסד נעורם היה תחילת הקבלה וההמשכה אחריו, אף דלא ידעו אם יעזרום, ואז עלתה בידם, אבל אם היה תמיד כן – אין רבותא עוד מה שנמשכים אחריו. וגם העמים אז יחשבו כן ויאמרו תנה לנו מראש ונעשנה. ותחילה לא רצו, כי לא האמינו לימשך אחריו עד שראו אז האחרית ותקוה טובה של ישראל איך עלתה בידם, יתרצו גם הם לעשות. ואז יראה להם הש"י כי אינם בכלל האזרח בישראל הראויים לישב בסוכות, כי לא תמיד הש"י סוכך לגמרי.

וזהו החילוק בין ישראל לעמים, כמו שאמרו (בראש השנה ד. ע"ש ברש"י ד"ה כאן). דישאל גם אם מריעין לו – אין קורא תגר משא"כ עכו"ם תוהא על הראשונות ובוטח בסוכתו ויוצא. ומכל מקום יהיו גם כן מכל אומות גרים גרורים ועבדים לישראל, דמצד העבדות שהעבד טפל לרבו, יהיה להם מציאות להיות נטפלים לאזרח בישראל, אותם שיכירו מעלת ישראל ויתרצו להיות עבדים להם...' (מתוך רסיסי לילה נד עמ' 142. וע"ע באריכות בדובר צדק עמ' 86 ואילך).

'היוצא מסוכתו משום גשמים... יזהר שאל יבעט במצוה לומר מה לי לישב כאן, רק יצא בהכנעה ובכובד ראש ובאימה ופחד כאילו הוא עבד ורבו מבזה עבודתו. ומתוך כך יש לו להקב"ה לדון את האומות לעתיד... על כן אנו (בר ישראל) לא נעשה ככה ונשא ברכה מאת שוכן דכא'.
(מנהגי מהרי"ל סוכות כא)

'מי שמתגנבת בלבו מחשבה 'מתני יעברו עשרת ימי תשובה ואשוב לחיים רגילים' הוא דומה לאומות שבעטו בסוכה' (מכתב מאליהו ח"ה עמ' 116).

'שלוש הראשונות הקב"ה יושב ועוסק בתורה, שניות יושב ודן את כל העולם כולו... שלישיות יושב וזן את כל העולם כולו... רביעיות יושב ומשחק עם לויתן' – הנה קטע מאגרת שכתב הגרא"א דסלר זצ"ל, לתלמידים צעירים בענין זה (מכתב מאליהו ח"ד עמ' 331):

'... והנה אשר שאלתם לבאר לכם את הגמרא במסכת ע"ז, שהקב"ה כביכול לומד תורה רבע היום ורבע השני דן את העולם ובשלישי מפרנס את העולם וברביעי משחק עם לויתן. והנה ספרתי מדבר בקשתכם לידידנו היקר מר ס. נ"י, ואני מודה לו שהראה לי מה שכתב הגר"א זצ"ל בזה בספרו 'אדרת אליהו' בפרשת בראשית. אמנם גם שהדברים סתומים, ואבאר לכם בזה מקצת מהענין, ולא יקשה לכם מעתה המאמר שבגמרא. שימו נא לבבכם לענין זה כי עמוק הוא. כלל זה יהיה בידכם תמיד כי כל מה שאנחנו אומרים או לומדים בדברי חז"ל אודות הקב"ה כביכול, אין בזה שום דבור או מושג אודות עצמותו ית', כי עצמותו ית' ידועה אך לעצמו, ושום נברא אפילו מלאכים ושרפים אין לה שום תחילת השגה בעצמותו ית'. וכבר כתב הרמב"ם ז"ל שידיעתו ית' ועצמותו – אחד, ואלמלא ידעתיו – הייתי.

שנית, אנו צריכים לדעת, כי אין שום אפשרות לומר זמן כלפי השי"ת, כי הוא למעלה מן הזמן ולא שייך לאמר אודותו שבכל יום בשעה זו הוא עושה ככה. והשלישית, כי גם מעשה שייכת רק בתוך הבריאה, כמו שאמר הכתוב 'אשר ברא אלקים לעשות', והיינו כי מעשה הוא תקון והשלמת איזה דבר, והשי"ת שלם הוא בתכלית השלמות ולא יחסר לו כלום, ואין שייך כלפי עצמו מעשה.

אמנם כן, כל אשר נדע ונלמד מדבר השי"ת, הוא רק במה שמתגלה לנו מהשפעתו לברואיו, ואלו המה מעשי ה' להטיב לנו ולתת לנו את כל מחסורינו, כי חסרים אנו הרבה מאד. הכל ממש הכל אנו צריכים לקבל מיד ה', חיינו שלומנו מזונותינו וכל צרכינו, וכן לכל הבריאה כולה, המה אלה מעשי ה'. ואלה המה המעשים שיש להם מקום וזמן, כי מציאותם בבריאה שהיא מוגבלת במקום וזמן. וכל השמות שאנו מזכירים המה רק שמות מדות ההשפעה כמו אדנות מלכות דיין וכו' – היינו, מה שאנו צריכים להרגיש בקבלת השפעת טובו ית', אבל לא על עצמותו ח"ו, כי אין שייך שם אלא כלפי הרגשותינו ואנו יש לנו השגה רק במה שאנו מקבלים מן ההשפעה. ועתה תדעו כלל גדול, שבכל מקום בחז"ל או באיזה ספר מספרי הגדולים אשר תמצאו דברים אודות השי"ת, שאין זה בנוגע לעצמו בשום פנים, ואך ורק באופני ההשפעה אל ברואיו. וכן גם המאמר הזה שבמסכת ע"ז כונתו רק לענין ההשפעה, היינו שבכל יום של הבריאה, השי"ת משפיע לנו ארבעה מיני השפעות שבהם כלול הכל. א', השפעת התורה והחכמה. ב', השפעת משפטו ית' – הרי שתי השפעות רוחניות. ג', המה מזונותינו וכל צרכי הגשמיות שלנו. וד', הוא זווג המינים – איש ואשתו – לקיום דורות יבואו. וסדר ההשפעות מה שיש בגמרא אם תורה קודמת או דין קודם, יש בזה דבר עמוק בספרים, אך די במה שכתבתי לפרש את שאלתכם'.

'יושב ומלמד תינוקות של בית רבן תורה' –

'... אבל באמת אינו כן, רק לדעת עומק החכמה שזהו הסוד הגנוז בתורה, שרצה לומר העומק שבה הנעלם מבני אדם, שזהו הנקרא 'תורה שבעל פה' – דבר זה אי אפשר כלל לאדם לדעת אם לא כאשר ידע שהש"י מלמדו, אז הש"י מגלה לו סודו ופותח שערי לבו... ואם כן אי אפשר כלל לגלות דבר זה וללמד לאחר שאינו מכיר ויודע זה ואין הש"י מלמדו, כי על דרך זה לדעת צפונות התורה, שהוא התורה שבעל פה הגנוזה בתורה שבכתב – בזה אין שום מלמד רק הש"י נקרא 'מלמד תורה לעמו ישראל'.

... וזהו נקרא סוד ד' – שהטעם הוא סוד שאי אפשר לאדם אחד לגלות לחבירו ולהסביר לו טעם איזה מאכל או איזה עונג אחר איך הוא טועם, ועל זה אמרו (באבות דר"ג לז) ששנים אוכלים מקערה אחת וכל אחד טועם לפי מעשיו, כי אין הרגשת הטעם שזה מאדם לחבירו כלל כנודע. ואף על פי שהש"י גילה תורתו לכל, מכל מקום הטעימה שבתוך פיו (ע' שמו"ר מא עה"פ כי ד' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה) – דבר זה אינו מגלה אלא לישראל.

וכמו שאמרו בפרק קמא דע"ז, שהקב"ה יושב בכל יום ומלמד תורה לתינוקות של בית רבן – ותינוקות של בית רבן הם נקראים המכירים ויודעים שאין להם מעצמן רק מה שמקבלים מרבן, ולא לו הש"י מלמד.

ולכך תכלית כל התורה שבע"פ שכתבו לנו חכמינו ז"ל, הוא רק חכמות ולימודים איך להגיע לדבר זה, לדעת שאין לנו מעצמינו כלום רק מה שהש"י נותן, ואז ממילא הש"י שופע חכמה בכל אחד ואחד המייחל לחסדו, וכל תלמיד ותיק משיג החידושין השייכים לו, כי אין שום נפש פרטית שאין לה חידוש פרטי מחכמת הש"י, וכמו שכבר קדם בדברינו. ובאמת החידושים עצמן וכל סודות של תורה שבע"פ כולה, הם רק דבר זה של הידיעה שהכל מהש"י, שהרי זהו כל המכוון מתורה שבכתב ותורה שבע"פ – ששיג האדם שכל חיותו וקיומו וחיות העולם כולו ומלואו מהש"י ושהוא אדונו ומלכו. וזהו כל החכמות והסודות הגנוזות של התורה שבכתב, רק מ"מ אי אפשר לבוא לזה רק מי שיודע זה שאין לו כלום ושהכל מהש"י...'

(מתוך ליקוטי מאמרים לר"צ הכהן ז"ל, עמ' 90)

דף ד

'... כעגלי מרבק' – מר בק – מקום כליאת הבהמות כדי לפטמם שם עד שישמינו הרבה.

'הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו' – 'זה הענין רצה לומר שיש לאדם להתפלל על שלום כל העולם ולהצטער על צער של אחרים. וכן דרכן של צדיקים, כמו שאמר דוד עליו השלום (תהלים לה, ג): ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי – שאין לאדם לעשות תחנוניו ובקשתו לצרכיו לבד, אך להתפלל על כל בני אדם שיעמדו בשלום, ובשלומה של מלכות יש שלום לעולם' (פרוש המשנה לרמב"ם אבות ג, ב).

'אני אמרתי אפדם בממונם בעולם הזה כדי שיזכו לעולם הבא, והמה דברו עלי כזבים... אני אמרתי איסרם ביסורין בעולם הזה כדי שיחזקו זרועותם, ואלי יחשבו רע' – יש מי שפרש לטובה; הצדיקים חסים על חילול שמו יתברך, ולכן רצונם להתיסר בעולם הבא, ולא בעולם הזה שיש ביסוריהם חילול

א. 'אידיהן' – לשון שבירה. 'עידיהן' – לשון עדות [שמעידים הגויים בעצמם שעבדו ע"ז].
כינויים אלו הנם כינוי ללשון 'מועדיהם' ולפי שאסור לקרותם מועדים, כי הם של הבל, לכך שינו הלשון (עפ"י פרוש המשנה לרמב"ם).

ב. עיקר עיסקה של מלכות רומי היה בהתקנת שוקים ומרחצאות, והרבות כסף וזהב ומסחר, ויצא טבעה בכל העולם. לעומתה מלכות פרס, עסקה העיקרי היה בבניית גשרים וכרכים ועשיית מלחמות (ערש"י).

דפים ב – ג

ג. כיצד מתואר דין אומות העולם לעתיד לבוא?

לעתיד לבוא (בבוא 'יום הדין הגדול'. עפ"י דרשת הרמב"ן לראש השנה), מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר: כל מי שעסק בזה – יבוא ויטול שכרו. מיד מתקבצים עכו"ם בערבוביא, ואומר להם הקב"ה: תכנס אומה ואומה וחכמיה [כדי שישמעו דבריו]. נכנסת רומי תחילה [שהיא החשובה שביניהם] ואח"כ פרס ואח"כ שאר האומות. וכל אחת טוענת על מעשיה בתיקון ישובו של עולם – בשביל ישראל שיתעסקו בתורה. והקב"ה משיב לכל אחת ואחת שכל מה שעשתה – לצורך עצמה עשתה. ושוב אומרים לפניו: כלום כפית עלינו הר כגיגית לקבל התורה ולא קבלנוה, כשם שעשית לישראל? מיד אומר להם הקב"ה: הראשונות ישמיעונו, כלומר שבע מצוות שהיו לכם – לא קיימתם. ושוב דנים על ישראל שקיבלו את התורה – האם קיימהו אם לאו, ואומר להם: מביניכם יבואו ויעידו עליהם; יבוא נמרוד ויעיד על אברהם וכו'. ואמר רבי יהושע בן לוי: כל מצוות שישראל עושים בעולם הזה באות ומעידות להם לעולם הבא. ולכשישמעו עובדי כוכבים עדותם, יאמרו 'אמת'. (כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאמים, מי בהם יגיד זאת וראשונות ישמיענו. יתנו עדיהם ויצדקו – וישמעו ויאמרו אמת). [ובאות המצוות לעולם הבא וטורפות אותם לעובדי כוכבים על פניהם. כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. ד:].

אומרים לפניו: רבש"ע, תנה לנו מראש ונעשנה. אמר להם: שוטים שבעולם, מי שטרח בערב שבת הוא יאכל בשבת... ואעפ"כ מצוה קלה [שאינן בה חסרון כיס] יש לי וסוכה שמה – לכו ועשוה. מיד כל אחד הולך ועושה סוכה, והקב"ה מקדיר עליהם חמה וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא. מיד יושב הקב"ה ומשחק עליהם...

דף ג

ד. א. עמד ויתר גוים – כיצד?

ב. עכו"ם העוסק בתורה – האם יש לכבדו, והאם הוא מקבל שכר על כך?

ג. האם מקבלים גרים לימות המשיח?

ד. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בענין לימוד תורה?

א. ראה ויתר גוים – ראה הקב"ה שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח ולא קיימון – עמד והתירן להם. ולא לענין שלא ייענשו כשאינם מקיימים אותן, שודאי חייבים עליהן גם עתה [ואין התר לישראל להכשיל נכרי במצוותיו כדלהלן ו], אלא לומר שאע"פ שמקיימים – אינם מקבלים שכר כמצווים ועושים אלא כמי שאינו מצווה ועושה.

(ע"ע מש"כ השלה"ק ריש פסחים 'תורה אור'; ערבי נחל בראשית תקסה ד"ה ויצו).

ב. היה ר' מאיר אומר: אפילו גוי ועוסק בתורה, הריהו ככהן גדול (כלומר מעלה יתרה יש לו. ולענין כבודו. מפרשים).

א. מדובר בדברים שמותר לו ללמוד כגון בשבע מצוות (תוס') או בעניני קרבנות (מהרש"א) וכדו' השייכים בהם.

ב. יש אומרים שדברי רבי מאיר אינם מוסכמים על דעת רבי שמעון שאמר 'אתם קרויין אדם...'. (ע' תורי"ד ועוד. אבל התוס' לא כתבו כן).

ג. אין מקבלים גרים (לכתחילה. ע' יבמות כד-כה) לימות המשיח, שמא מתגיירים מחמת טובה וגדולה של ישראל. (ועד אז כבר יכלו נשמות שבגוף וכבר אין 'ניצוצי קדושה' מפורזים בין העמים ללקטם. עש"ה ריש פסחים 'תורה אור').

ד. אמר רבי לוי: כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה – מאכילים לו גחלי רתמים (הקטפים מלוח עלי שיה ושרש רתמים לחמם).

אמר ריש לקיש: כל העוסק בתורה בלילה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום; כל העוסק בתורה בעולם הזה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד בעולם הבא (יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי).

אמר רב יהודה אמר שמואל: ... מה דגים שבים כיון שעולים ליבשה מיד מתים, אף בני אדם כיון שפורשים מדברי תורה ומן המצוות מיד מתים.

דפים ג – ד

ה. א. למה נמשלו בני אדם לדגי הים?

ב. כיצד מתואר דין הרשעים ותגמול שכר הצדיקים לעתיד לבוא?

ג. מה בין דין ישראל לדין עובדי כוכבים?

ד. האם הצדיקים נענשים בפורענות הבאה בגלל הרשעים?

א. ותעשה אדם כדגי הים –

מה דגים שבים כיון שעולים ליבשה מיד מתים, אף בני אדם כיון שפורשים מדברי תורה ומן המצוות מיד מתים;

מה דגים שבים כיון שקדרה עליהם חמה מיד מתים, כך בני אדם כיון שקדרה עליהם חמה – בעולם הזה או לעולם הבא [שהרשעים נידונים בהקדרת החמה] – מיד מתים;

מה דגים שבים כל הגדול מחברו בולע את חברו, אף בני אדם, אלמלא מוראה של מלכות, כל הגדול מחברו בולע את חברו [לכך יש להתפלל לשלומה של מלכות].

ב. אמר רבי שמעון בן לקיש: אין גיהנם לעתיד לבא (– לעולם הבא לאחר התחיה. ר"ן נדרים ח:) אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה ומקדיר; רשעים נידונים בה וצדיקים מתרפאים בה... ולא עוד אלא שמתעדנים בה...

[אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל העושה מצוה אחת בעולם הזה, מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא... וכל העובר עבירה אחת, מלפפתו ומוליכתו ליום הדין... רבי אלעזר אמר: קשורה בו ככלב... (ה).]

ג. בדין ישראל נאמר ביום ההוא... חמה אין לי [ועוד נאמר על שעת הדין ש-די לא מצאנהו שגיא כח... רב חיננא בר פפא], ובעובדי כוכבים – משא נינוה... נקם ה' ובעל חמה, נקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו (רבי חמא בר' חנינא). [וכן אמר רבי אלכסנדר על הכתוב והיה ביום ההוא אבקש להשמיד את כל הגוים הבאים על ירושלים – אמר הקב"ה: אבקש בניגני שלהם (= קורות מעשיהם) אם יש להם זכות אפדם ואם לאו אשמידם].

וכן אמר רבא: ... אמר להם הקב"ה לישראל, כשאני דן את ישראל איני דן אותם כעובדי כוכבים... אלא אני נפרע מהם כפי שתרנגולת. דבר אחר: אפילו אין ישראל עושים מצוה לפני כי אם מעט כפי שתרנגולת שמתקרים באשפה, אני מצרפם לחשבון גדול... בשכר שמשועים לפני אני מושיעם. וכן דרשו שהקב"ה פודה את ישראל בממונם בעולם הזה כדי שיזכו לעולם הבא (ר' אבא). וכן מיסרם ביסורים בעולם הזה כדי שיחזקו ורועותם לעולם הבא (רב פפי בשם רבא). וכן המשילו זאת לאדם הנושה משני בני אדם, אחד אוהבו ואחד שונאו; אוהבו – נפרע ממנו מעט מעט. שונאו – נפרע ממנו בבת אחת (רבי אבהו).

ד. רבי אבא בר כהנא יישב סתירת הפסוקים בענין, שצדיק גמור אינו נענש עם הרשעים בפורענות הבאה בגללם, מה שאין כן צדיק שאינו גמור. ואפילו צדיקים שקיימו את התורה מאל"ף ואת תי"ו, כל שהיה בידם למחות ולא מיחו, נענשים כצדיקים שאינם גמורים (וממקדשי תחלו – ממקודשי רב יוסף).

דף ד

ו. המתפלל ביחיד בראש השנה – מתי יש לו להתפלל תפילות שחרית ומוסף?

אמר רב יוסף: אל יתפלל אדם תפילת המוספין בשלש שעות ראשונות של היום ביום הראשון של תחילת השנה (והוא הדין ביום שני של ר"ה. ע' או"ח תקצא; ר"ח כאן ותוס' ברכות כו; אמת ליעקב) – שאז היא עת הדין, ושמא מתוך שיחיד הוא, יעיינו בפנקסו ויידחה. אבל שחרית יתפלל אז, כיון שיש ציבור שמתפללים באותה שעה – אינו נדחה.

וכן לא יתקע היחיד בשופר בשלש שעות ראשונות, כדי שתהא תקיעתו בזמן שהציבור תוקעים (עפ"י מהרי"ל הל' שופר יד. הובא במגן אברהם תקפט; משנ"ב תקפח סק"ג תקצא סקט"ו).

דף ה

ז. האם נאמרו הלכות מומין לקרבנות של בני נח?

בן נח מקריב קרבנות בעלי מומים. אבל לא מחוסר אבר (מכל החי...).

א. מדובר בבמה שבונה לעצמו, אבל בבית המקדש – אסור להקריב בעל מום ואפילו בדוקין

שבעין, כקרבן ישראל (תוס').

ב. קרבן זקן וסריס – לא נאסרו לבני נח (תוס'. ומ' בסוגיא שהטריפה אסורה לב"ג לקרבן).